

De/ritualizace performativního rozporu

Literatura mezi *vnitřkem* a *vnějškem*

— Richard Müller —

Tato úvaha je věnována teoretickému statusu ideologie, zvláště ve vztahu k literární promluvě. Vychází z předpokladu, že jazyk ideologie nestojí proti jazyku umělecké imaginace, dokonce ani v totalitním systému, jak soudí například Helena Kosková (2005), když charakterizuje *jazyk ideologie* jako uzavřený, pseudoracionální soubor frází a hesel, jazyk zjednodušení a abstrakcí. *Jazyk umělecké imaginace* je podle ní naopak mnohoznačný, otevřený jazyk individuálního vnímání, v němž „fantazie doplňuje racionální vnímání“ (ibid.: 28). Rádi bychom zpochybnili tuto rádobu samozřejmou opozici, na niž část polistopadové literární vědy spoléhá.¹

Kontrastně vůči této samozřejmosti odkáži prozatím na slova Jiřího Brabce: „Intervenční povaha umění v totalitních společenstvích nespočívá pouze v tom, jak se zmocňuje tabuizovaných témat či jak je polemicky vyhocená proti režimu. [...] Vztah moci a umění má hlubší

1 Jiný ilustrační citát z knihy Jiřího Knapíka: „Za společného jmenovatele [zvrátů poúnorové kulturní politiky; pozn. R. M.] bychom mohli označit střet dvou odlišných světů, světa kulturních a uměleckých hodnot se světem strnulých mocensko-ideologických struktur“ (Knapík 2006: 7).

dimenze, jejichž analýza umožňuje spatřit literární proces jako stálý konflikt mezi normativními tendencemi, směřující k vytvoření nového modelu literatury, a strukturou literárního projevu, který se těmto snahám – díky tomu, že chce zachovat, navzdory jakýmkoli požadavkům, svoji specifičnost – přímo nebo nepřímo brání“ (Brabec 2000: 11). Jak vidíme, to, co Kosková vydělila jako umělecké imaginaci vnější, se u Brabce nachází uvnitř literárního pole jako střet mezi normativní tendencí a specifičností literárního projevu. Tento rozdíl je, domnívám se, pro naše téma klíčový. Znamená totiž, že literární díla mohou intervenovat ve prospěch normativních sil a spoluustavovat, stejně jako narušovat, ideologické významy rozptýlené v různých typech diskurzů. První část příspěvku se zaměří na definici ideologie pomocí tzv. performativního rozporu, druhá se pokusí charakterizovat vztah, který literární díla zaujímají v silovém poli ideologie, a nastínit, jak ideologické formy a významy nacházejí potenciální zdroje v literatuře.

Ideologie jako performativní rozpor

Pro vymezení *ideologie* bych rád využil názor Denyse Turnera (1983, 2004) o *performativním rozporu* (*performative contradiction*), který – s odkazem na Austinovo rozlišení ilokučních a perlokučních řečových aktů – navrhuje oddělit stránky performativní promluvy.² Performativ má účinnost formální a materiální: první je to, co děláme *tím*, že vyslovíme určitá slova („slibuji“, tj. faktické dání slibu), druhé to, co děláme *prostřednictvím* tohoto mluvnického aktu – například oklameme adresáta, když nechceme slib dodržet. Lze tedy rozlišit mezi tím, co slova dělají na základě svého významu, a tím, co způsobuje samo jejich vyřčení. Právě u performativních kontradikcí se obě stránky performativu – mluvení i událost – rozpadají. Turner o dokládá příkladem: když v roce 1922 přečetl armádní důstojník před velšskými horníky zákon o zákazu srocování (z roku 1715), znamenalo to: „chovejte se spořádaně, nebo dav rozptýlíme silou“, ale zamýšleným (a skutečným) účinkem bylo naopak rozlítit stávkující a vyprovokovat je k reakci, a tak zákoně ospravedlnit uplatnění síly.

Příklady performativních kontradikcí poskytuje i dílo skupiny Monty Python. Vybavme si scénu z filmu *Život Briana* (1979): Brian se ocitl

2 Ilokuce je uskutečnění jistého druhu jednání, např. slibu, perlokuce je dopad ilokučního aktu v empirické rovině (viz Austin 2000).

v zajetí Římanů, je rok 33 po Kristu a my nahlížíme do chýše diverzantní skupiny Lidová fronta Judeje. Vedení, Reg, Francis a Loretta, probírají cíle skupiny, Francis vyzývá ke svržení Římského impéria v horizontu dvanácti měsíců:

Francis: A přiznejme si, že tohle je říše jako hrom, takže musíme zvednout zadky a přestat o tom jenom řečnit.

Loretta: Souhlasím. Za muže mluví činy, a činy je to, co potřebujeme, a to teď hned.

Reg: Přesně tak. Můžeme tady sedět od rána do večera, kecat a kecat, vydávat usnesení, řečnit na kvadrát, tím ale neodděláme jediného římského vojáka.

Francis: Takže dost žvanění, dost řečiček, je to k ničemu a nikam to nevede.

Loretta: Souhlasím. To je naprostá ztráta času.

(Jones 1999)³

Tu přibíhá Judith se zprávou o Brianově zatčení, na což Reg reaguje: „Tak. To volá po okamžité debatě.“ Judith rozhořčeně vybuchne nad nečinností mužů, načež Reg utrousí ironickou poznámku o feministkách.

Nutno poznamenat, že podle Turnera *performativní rozpor* ještě nevytváří ideologický diskurz. Ten se ustavuje až ve chvíli, kdy nějaký společenský celek rozpor vstřebá a zhmotní ve své organizaci. Turner se uchyluje k příkladu kazatele, který hovoří od svého autoritářského pultu o rovnosti lidí před bohem, kněží i laiků, mužů i žen. Materiálnost, empiričnost kazatela řečového jednání je součástí komunikačního aktu. Kazatelův pultík i výlučnost jeho genderu (i pohlaví) cosi sdělují – vtělují v sebe, a současně demonstrují povahu kazatela vztahu ke kongregaci. Věřící vnímají svůj vztah k bohoslužbě prostřednictvím kondenzace rozporných významů: souhlasně naslouchají egalitářskému poselství kazatele, a zároveň absorbují autoritářství aktu vyslovení, podmíněného výlučností genderu a pozice. Kazatel a jeho sbor věřících ustavují vztah založený na kontradikci, jež jim přiděluje místa ve společenské struktuře. A zde – v momentu opakovatelnosti a socializace performativního rozporu – vzniká podle Turnera ideologie. Když nějaký rituál nebo společenská praxe získá na základě této neshody rysy pravidelnosti a konstitutivnosti – tedy socializuje-li účastníky v tomto rozporu – pak má povahu falešného

3 Všechny překlady vypracoval autor.

vědomí, o němž mluvivali marxisté: „Účinek takových rituálů je v rozporu s tím, co onen rituál znamená: jeho účastníci tak, jak říká Pavel v 1. listu Korintským, jedí a pijí sami sobě odsouzení (1Kor 11,29)“ (Turner 2004: 71). Vrátime-li se k Životu Briana, vytváří zde byrokratické operací radikálního hnutí nejen komický účinek, ale tím, že v praxi skupiny dochází k socializaci a ritualizaci, stává se ideologií. Ne náhodou vyhledává ideologicky subverzní poetika Monty Pythonů případy *performativních kontradikcí*.⁴

Performativní rozpor souzní s de Manovým pojetím literatury jako svébytného prostoru rétoriky: konstativní a performativní stránka literární promluvy se totiž ocitají v kontradikci (de Man 1979). Fenomenalita označujícího v jeho zvukovosti je sice součástí korespondence jména a věci, ale vztah mezi slovem a věcí není fenomenální, nýbrž konvenční. Právě literární texty jsou podle de Mana nejintenzivnějším vyjádřením konvenčnosti znaku. Teorie v pravém slova smyslu – rozeznání nekonečné figurativní povahy řeči – vzniká ve chvíli, kdy je reference spatřena jako účinek jazyka, a nikoli jako fenomenální jev předložený vnímání.⁵ Zaměřovat substancialitu označujícího s tím, k čemu znak referuje, je praxe potenciálně zakládající ideologickou řeč: „To, co nazýváme ideologií, je právě zmatení lingvistické a přirozené reality, reference s fenomenalismem“ (idem 1986: 11). Ideologie je tak jazykem, který dává zapomenout na bytostně kontingentní, náhodný vztah mezi sebou a světem, a v důsledku se domnívá, že disponuje nějakým organickým a esenciálním poutem s tím, co má reprezentovat: „To se může zdát do očí bijící na úrovni světla nebo zvuku, ale je méně očitelné, pokud jde o fenomenální povahu prostoru, času a obzvláště ‘já’, subjektu; nikdo, kdo má všech pět pohromadě, nebude chtít pěstovat

4 Zde se nemůžeme věnovat vývoji pojmu *ideologie* ve společenských vědách, proto odkazují na práce Terryho Eagletona (1991), Slavojě Žižeka (1994), Davida Hawkesa (1996) a Pavla Barší s Ondřejem Čísaršem (2004). Eagleton chápe ideologii jako organizující formu, která je z hlediska určité třídy, skupiny nebo vrstvy potřebná k reprodukci daného sociálního řádu. Ideologie tak ustavuje lidské subjekty pomocí hodnot a přesvědčení, s nimiž se lze identifikovat a které odrážejí specifické společenské úlohy jednotlivců. Výklad ideologie lze vést od pojetí, které ji nahlíží jako deformující komplex postojů, idejí či jako praxi, jež legitimizuje skutečnou povahu společenských vztahů, až k pojetí, podle něhož nelze z ideologičnosti vystoupit. Například Michel Foucault nebo Pierre Bourdieu opouštějí pojem ideologie ve prospěch podobně univerzálních konceptů, jako jsou *diskurz* a *symbolické násilí*.

5 K témuž směřuje i Julia Kristeva. Sémiologie u ní stojí jako teorie modelu i model teorie v metakritické pozici vůči vědění, jsouc zároveň ideologicky produktivní i kritická (Kristeva 1999). U Barthes odpovídá tato pozice posunu od mytologismu k semioklasmu, od *Mytologií* (1957; Barthes 2004) k „nové mytologii“ (idem 1977), když se demystifikace mýtu stala sama mytologickou doxou, diskurzem, a destrukci ideologického označovaného musí nahradit destrukce samotného znaku (ibid.: 166–167).

víno pomocí svítivosti slova ‚den‘, ovšem člověku je zatěžko nepojímat vzorce své minulé a budoucí existence v závislosti na časových a prostorových schématech, která přísluší fikčním narativům, a nikoli tomu-to světu“ (ibid.: 11).

Lze souhlasit s de Manovou tezí, že tendence k plné, symbolické řeči dokonale korespondující s fenomenálním světem je estetickým aspektem jazyka, jeho historicko-estetickou modalitou, která je potenciálním zdrojem ideologických falzifikací.

Ideologie *vnějšku*

Jak tedy myslet vztah ideologie – respektive ritualizovaného a sémantizovaného pragmatického rozporu – s literaturou, potažmo literární teorií? Nabízejí literární díla privilegovanou epistemologickou pozici? Umožňuje literatura, umění vůbec transcendovat ideologický diskurz? Lze – a pokud ano, jak? – zaujmout subverzní pozici vzhledem k ideologickému systému, aniž by byla situována ideologicky? Není nakonec i literatura nevyhnutelně ideologická?

Mohli bychom navázat na úvahy Louise Althussera, podle něž umění pramení v ideologii, leč nabízí možnost odstupe, protože ideologii uchopuje neideologickou formou. I u de Mana tuto pozici zaujímá literární text jako alegorie vlastní nečitelnosti, tj. ve svém dekonstruktivním, teoretickém a metateoretickém aspektu. Každé psaní je podle něj fikce nikoli proto, že by odmítalo připustit „realitu“, ale protože není zřejmé, zda jazyk funguje na základě principů, které jsou totožné anebo analogické s fenomenálním světem. Není tedy a priori zřejmé, zda literatura může být věrohodným zdrojem informace o čemkoli jiném, než je její jazyk.

Vydáme se ale jinudy. Zajímá mě, jak se s potenciální ideologičností literárního textu vyrovnává některý z komplexních modelů, který vyděluje textové struktury vyzývající ke spolupráci virtuálního adresáta a odlišuje je od empirických prvků při interpretaci textu. Symptomatickým čtením Ecova *Lector in fabula* (1979; Eco 2010) sleduji, jak v jeho modelu interpretační kooperace dochází ke kontaktu literární promluvy s materiální situovaností a empirickým kontextem, a především, jak se v textu mají aktivovat struktury, které Eco nazývá ideologické. Připomenu též, jak se autor v *Teorii sémiotiky* (1976; idem 2009) pokouší analyzovat „sémantickou strukturu ideologického kódu“.

V Ecově pragmaticko-sémiotickém přístupu text i výraz postulují adresáta, který je ochoten a schopen podstoupit mentální aktivitu jeho

dekódování a dopředstavení. K tomu text (jako intencionálně klade-
ný útvar vyznačující se zvýšenou komplexitou) vyžaduje různé druhy
kompetencí, znalostí pravidel i – v návaznosti na Charlese S. Peirce –
pravidelností, které se týkají regulérního chování/užívání znaku. Text
je pro Eco líný stroj, který „žije z nadhodnoty smyslu“ (Eco 2010: 68).
Jedna z posledních fází modelové interpretace textu je přiřčena struk-
turám nazvaným aktanční a ideologické. Modelový čtenář aktualizuje
diskurzivní struktury (topik, izotopie), z těch pak struktury narativní,
vytvářejí předpoklady o stavech fabule, a následně črtá „makropropo-
zice“ ještě abstraktnější. Rýsují se zde „hlubší“ struktury, jimiž jsou ak-
térské nebo aktanční role (podle klasifikace Algirdase Julienu Greima-
se: pomocník/odpůrce, subjekt/objekt, odesílatel/příjemce). Eco však
zjišťuje, že teoretické upřesnění fáze, v níž k identifikaci aktančních
rolí dochází, je odsouzeno k neúspěchu. Nelze říci, kdy aktanční struk-
tura krystalizuje, jistě je pouze to, že její rekonstrukce jakožto „hloub-
kové osnovy“ je výsledkem zpětného kritického pohledu, druhého,
opětovaného čtení: „teoretické rozhodnutí [v kterém momentě, textov-
ém uzlu přiřkneme aktantům jejich hloubkovou roli; pozn. R. M.] je
zoufalou záležitostí“ (ibid.: 212). Již při rekapitulaci interpretační do-
pisů Alda Mora⁶ přitom Eco upozoroval, „jak významnou roli v pro-
cesech ‚věrohodnosti‘ a v definici jak autora empirického, tak autora
modelového sehrála ideologická očekávání“ (ibid.: 83). Ta se zde tý-
kají empirického (nikoli modelového) čtenáře a rozhodují o tom, zda
bude text čten doslovně (vypovídající já rovná se Aldo Moro), anebo
enkrypticky (subjekt vypovídání skrytě signalizuje rozpor mezi řeče-
ným a míněným). Eco tak průběžně naráží na neudržitelnost předsta-
vy, že text sám navádí čtenáře způsobem, který implikuje, že ideolo-
gické a aktanční struktury jsou ukryty kdesi v hloubi textu a čekají na
objevení ve „vyspělejší“ fázi čtení.

Potíže, které se metatextově prolínají Ecovým výkladem (po chvíli
zjišťuje, jak problematické je odlišit „uvolněné“ zacházení s textem ve
formě symptomatického čtení a interpretační kooperaci, která je pří-
sně řízena textem), tedy tato teoretikova „zoufalost“, značí principiál-
ní nemožnost rozlišení *vnitřku* a *vnějšku* textu, jeho modelové a empi-
rické fáze. Předporozumění, která mohou četbu od počátku orientovat
(již znalost o autorském subjektu je, domnívám se, první aktanční

6 Vůdce italských křesťanských demokratů Aldo Moro byl v roce 1978 unesen a po 54 dnech
zastřelen radikální komunistickou organizací Rudé brigády. Jeho listy ze zajetí vyzývaly,
aby se únoscům vyhovělo (viz Klopp 1999).

i ideologickou rolí, kterou si k textu zkusmo přikládáme a jím rozvíjíme), nelze vymazat, narkotizovat ani postavit do uvozovek modelovosti. To, co Eco nazývá občasným „dobrodružstvím“,⁷ je ve skutečnosti bezpříznakovým případem interakce textu jako produktu hypotetizovaného (nikoli modelového) autora v perspektivě čtenáře, a zároveň již dotykem s ideologickými zdroji produkce i recepce (literárních) textů.

V *Teorii sémiotiky* Eco ukazuje, jak je model globálního sémantického univerza (Model Q) schopen korigovat ideologické deformace sémantického prostoru. Podle Eca je schopnost empirických subjektů kritizovat ideologické přizpůsobování signifikačního systému umožněna formou globálního sémantického prostoru, jež je u ideologických systémů (nebo hyperkódů) kontradiktorická. Znamená to, že tyto systémy modelují sémantický prostor za cenu rozporů, které může meta-sémiotická praxe odhalit. Eco používá příklad s veličinami topení, tlakem, výkonností a škálou minimum–maximum. Ideologický systém by například mohl být založen na maximálním pólu veličin s tím, že by konotovaly blahobyt, dostatek a energii, systém by však zatajil, že maximum tepla a výkonnosti přitom představuje maximální tlak. Zmíněné konotace by se v hyperkódování staly pojmenováními, denotacemi: „Bude-li v důsledku toho někdo tvrdit, že maximum tepla také znamená nebezpečí, toto tvrzení bude přijímáno jako sémanticky anomální a bude se také mít za to, že je z referenčního hlediska nepravdivé. Je tak ‚ideologicky‘ interpretováno jako zlomyslná snaha narušit právo a pořádek, které řídí nekontradiktorické sémantické univerzum dotyčného (tj. jeho kulturu, nazírání světa, náboženství, způsob života atd.)“ (Eco 2009: 360). Sémiotická analýza (či lépe: teorie znakové produkce) pak umožňuje prozkoumat dílčí sémantické univerzum a odhalit jeho rozpornost: vrátit se „zpět ke svým zdrojům... tím, že se bude posouvat po větvích obsahových systémů a přes různá přepínání kódu a splývání různých znakových funkcí“. Lze tak ukázat „nakolik je forma sémantického univerza mnohem širší, než většina ideologií rozeznává“ (ibid.: 361).⁸

Zásadní je proto koncept otevřených textů (Eco 2010 a 1979), jejichž funkci Eco chápe jako ideologicky kritickou. Tím, že otevřené texty vyprávějí příběhy o způsobech vyprávění, představují formu kritiky

7 Čtenář se při vytváření hypotézy o autorovi z textu (a nejen z něj) ocitá, jak Eco nahlíží, v „pokušení“ přizpůsobit se empirickému autoru coby subjektu výpovědi. „[T]ato rizika a posuny činí občas [sic] z textové kooperace opravdové dobrodružství“ (Eco 2010: 80). Viz k tomu též Müller 2008.

8 Ocítáme se zpět u ideologicky subverzní dimenze sémiologie, jak ji popisuje Kristeva.

mechanismu, jímž kultura produkuje víry a pověry udržující při životě falešná vědomí, a jímž tak živí „rozporné postoje. Je to mechanismus, který produkuje a uvádí do oběhu endoxa, které neodbytným diskurzům například umožňuje ovládat a řídit topos kvality a topos kvantity zároveň a nedovolit, aby se kontradiktornost tohoto postupu projevila navenek“ (Eco 2010: 263).

Přistoupíme-li na naznačené úvahy, rádi bychom do nich vnesli jistou modifikaci. V našem pojetí je vztah otevřených textů jako kritiky poněkud ambivalentnější. Když odhlédneme od ideologicky tendujících uzavřených textů, pak sama forma kritiky prostřednictvím *otevřených textů* umožňuje generovat rétorické taktiky, které při inkorporaci určitého společenskotvorného rozporu mohou ideologie podpírat a udržovat.

Literární, a zvláště fikční texty umožňují zaujímat hypotetické, zkusmé postoje, které odkazují na hranici a za hranici konvenčních morálních a ideových systémů, a současně dávají zakusit znak ve stavu zrodu (Kristeva 1987). Také ale mohou utvrzovat *endoxa*, která vstřebala ritualizovaný *performativní rozpor*, a tím ideologicky potřebnou kontradikci formálně (i fakticky) reprodukovat. Ideologicky kritický přístup umožňuje zkoumat naturalizaci představ a pojmů strukturujících společenský řád a způsob, jakým literatura zmocňuje intervenční akty, jimiž odkrývá i v sebe vtěluje předpoklady a podmínky, které těmto diskurzivním konceptům a praxi dávají základ. Ideologie se v této perspektivě nezdá být vnější silou a překážkou, ale vnitřní podmínkou literární produkce, recepce i reflexe. Můžeme sledovat, jak literatura vybudovává rétorické strategie implicitního přesvědčování, ale i strategie dekonstruování strategií prvních. Literatura a ideologie se ocitají ve vzájemném symptomatickém konstruktivním i dekonstruktivním vztahu.

V závěru naznačme, jakou by ideologicky kritický přístup začleňující koncept *performativního rozporu* mohl mít podobu. Taková analýza by například dovolila uchopit strategie Milana Kundery „psaní proti ideologii“ a vně prostoru veřejného (byť ne v prostoru soukromém) (srov. Doležel 1993 a Češka 2009): zatímco na úrovni explicitní (příběhu i vyprávění, která se navzájem ilustrují) Kundera předkládá existenciální pluralizaci – mnohost, živost, samostatnost postav, příběhů, životních postojů – jako, řekněme, formu antiideologické kritiky monolitismu moci a (později) panoptikálního dozoru,⁹ od románu *Život je jinde* (1973) lze pozorovat, jak získává navrch protichůdná tendence. Jeho řeč se na diskurzivní rovině začíná monolitizovat a tíhne

9 Srov. pojem *panoptikonu* u M. Foucaulta (2000).

k tomu, tlumočit autokratické, autoritativní, monologické poselství; postavy se stávají ztělesněním a ilustrací všudypřítomného demiurgického diskurzivního gesta, jehož nositelem je vševědoucí, vševědoucí autorský vypravěč. Mám podezření, že abychom mohli tento rozpor označit za performativní, musíme podstoupit (podle Eca) „dobrodružné“ zvážení implikovaných postojů toho, koho Seymour Chatman nazývá *career author*, tedy autorské osobnosti s jejím dílem jako celkem. Pak se ocitáme na hranici sémantického prostoru a empirických jevů, kde slova mohou náhle znamenat něco jiného, než se zdají říkat, přičemž tento rozpor ritualizují (v daném případě) v osobě *kariérního autora*.

Prameny

JONES, Terry (režie)

1999 *The Life of Brian*, http://corky.net/scripts/life_brian.html [přístup 31. 10. 2010] [1979] (film)

Literatura

AUSTIN, John Langshaw

2000 *Jak udělat něco slovy*, pod vedením Jiřího Pechara přel. Alena Bakešová et al. (Praha: Filosofia) [1962]

BARTHES, Roland

1977 „Change the Object Itself“, přel. Stephen Heath, in idem: *Image, Music, Text* (New York: Noonday Press), s. 165–169 [1971]

2004 *Mytologie*, přel. Josef Fulka (Praha: Dokořán) [1957]

BARŠA, Pavel – CÍSAŘ, Ondřej

2004 *Levice v postrevoluční době. Občanská společnost a nová sociální hnutí v radikální politické teorii 20. století* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury)

BOURDIEU, Pierre

1993 *The Field of Cultural Production*, ed. Randal Johnson (New York: Columbia University Press)

BRABEC, Jiří

2000 „Estetická norma a historie literatury v totalitním systému“, in Radka Denemarková (ed.): *Zlatá šedesátá. Česká literatura a společnost v letech tání, kolotání a ... zklamání* (Praha: ÚČL AV ČR), s. 11–18

ČEŠKA, Jakub

2009 *Falešná paměť literatury* (Praha: Togga)

DOLEŽEL, Lubomír

1993 *Narativní způsoby v české literatuře* (Praha: Český spisovatel)

EAGLETON, Terry

1991 *Ideology. An Introduction* (London: Verso)

ECO, Umberto

1979 *The Role of the Reader* (Bloomington/London: Indiana University Press)

2009 *Teorie sémiotiky*, přel. Marek Sedláček (Praha: Argo) [1976]

2010 *Lector in fabula*, přel. Zdeněk Frýbort (Praha: Academia) [1979]

FOUCAULT, Michel

2000 *Dohlížet a trestat*, přel. Čestmír Pelikán (Praha: Dauphin) [1975]

HAWKES, David

1996 *Ideology* (London/New York: Routledge)

KLOPP, Charles

1999 *Sentences. The Memoirs and Letters of Italian Political Prisoners from Benvenuto Cellini to Aldo Moro* (Toronto/London: University of Toronto Press)

KNAPÍK, Jiří

2006 *V zajetí moci. Kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956* (Praha: Libri)

KOSKOVÁ, Helena

2005 „Některé aspekty střetnutí ideologie a imaginace v české próze dvacátého století“, in Petr Komenda (ed.): *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica. Moravica. Studia Moravica* (Olomouc: Univerzita Palackého), s. 27–31

KRISTEVA, Julia

1987 *Revolution in Poetic Language*, přel. Margaret Waller (New York: Columbia University Press) [1974]

1999 „Sémiologie: kritická věda a/nebo kritika vědy“, přel. Josef Fulka, in eadem: *Slovo, dialog a román. Texty o sémiotice* (Praha: Sofis), s. 69–81 [1968]

MAN, Paul de

1979 *Allegories of Reading* (New Haven: Yale University Press)

1986 *The Resistance to Theory* (Minneapolis: University of Minnesota Press)

MÜLLER, Richard

2008 „Autor a násilí teorie“, *Rukopis* 3, č. 5, s. 9–20

SOLECKI, Sam

1993 „Ideology“, in Irena R. Makaryk (ed.): *Encyclopedia of Contemporary Literary Theory* (Toronto: University of Toronto Press)

TURNER, Denys

1983 *Marxism and Christianity* (Oxford: Blackwell)

2004 *Faith, Reason and the Existence of God* (Cambridge: Cambridge University Press)

ŽIŽEK, Slavoj (ed.)

1994 *Mapping Ideology* (London: Verso)

De/ritualization of a performative contradiction: literature between the *inward* and the *outward*

In this study I am trying to deconstruct the positing of the *outward* and the *inward* of literary text, such positing being embodied in the principle of two oppositional discourses, that of literature, imaginative, unrestrained, ambiguous, and that of ideology, empty, reductive and dependent. Like Denys Turner, I define ideology as a preformative contradiction (contradiction between what you are doing in saying something, and what you are doing by means of saying it) which has become socialized and ritualized, i. e. materialized within social organization. In Paul de Man's theory, the sphere continuously assimilating performative contradiction as such is rhetoric, the figurative potency of language intensified in literary discourse. In such a view, it is ideological to contend that reference is something phenomenal, given to perception, rather than an effect of language. An analogous ideological tendency, however, can be seen in maintaining that the *inner* functioning of literary texts is different in principle to its *outer* functioning, i. e. the axiomatic separation of the material-empirical dimension of a text from the author-text-reader interaction, as it is attempted by Umberto Eco, who, however, continuously encounters difficulties in performing such an analytical operation (wherein I see the inspirational sense of his theory). The relationship between literary text and ideology is, in my view,

de/constructive; on the one hand, literature continuously generates strategies of implicit persuasion, allowing us to ritualize fundamental social performative contradictions, and thus to obliterate the difference between symbolic acts and acts by means of symbols. On the other hand, this very *productivity* of literature provides opportunities for intervention in ideological order. Reading Milan Kundera symptomatically, for instance, allows us to register the contradiction between the fabulas of his novels and their anti-panoptical *ethics* and the discursive tactics of the supervisory narrator/career-author figure.

Keywords

ideology, performative contradiction, literature, literary theory, fiction, text